УДК 94(477.51):355.01(470:477)

Тамара Дорохіна, Олександр Коваленко

СЕЛО ЧЕРНИШ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 2022 р. (ЗА ДАНИМИ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

DOI: 10.58407/litopis.240417
© Т. Дорохіна, О. Коваленко, 2024. CC BY 4.0
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9936-6226, https://orcid.org/0000-0001-8382-0159

Мета статті *полягає у відтворенні подій, які відбувалися у с. Черниш на Чернігівщині в період тимчасової російської окупації з 25 лютого по 1 квітня 2022 р., з'ясуванні настроїв та поведінки місцевого населення.* ***Методологічну основу*** *дослідження становлять принципи історизму, аналізу, синтезу, порівняння, об'єктивного та неупередженого опрацювання усноісторичних свідчень респондентів.* ***Наукова новизна*** *зумовлена залученням усноісторичних джерел, з опорою на які схарактеризовано емоційно-психологічний стан населення, особливості поведінки людей, їхню реакцію на заходи окупантів, а також з'ясовано основні життєві стратегії та способи виживання мешканців села під час активної фази бойових дій. Фіксація фактичного матеріалу може стати в пригоді під час формування джерельної бази й історіографічного підґрунтя для написання узагальнювальних праць з історії російсько-української війни.* ***Висновки.*** *У статті відтворено події російського наступу на Чернігівщину, зокрема з'ясовано ситуацію в с. Черниш; схарактеризовано тактику та стратегію загарбників; установлено збитки, заподіяні виробничій та соціально-культурній інфраструктурі села, господарствам місцевих мешканців. Водночас засвідчено патріотичне піднесення людей, їхню згуртованість та взаємодопомогу, що вплинуло на настрої мешканців в умовах тимчасової окупації.*

Ключові слова: *російсько-українська війна, тимчасова окупація, усна історія, Чернігівщина, с. Черниш.*

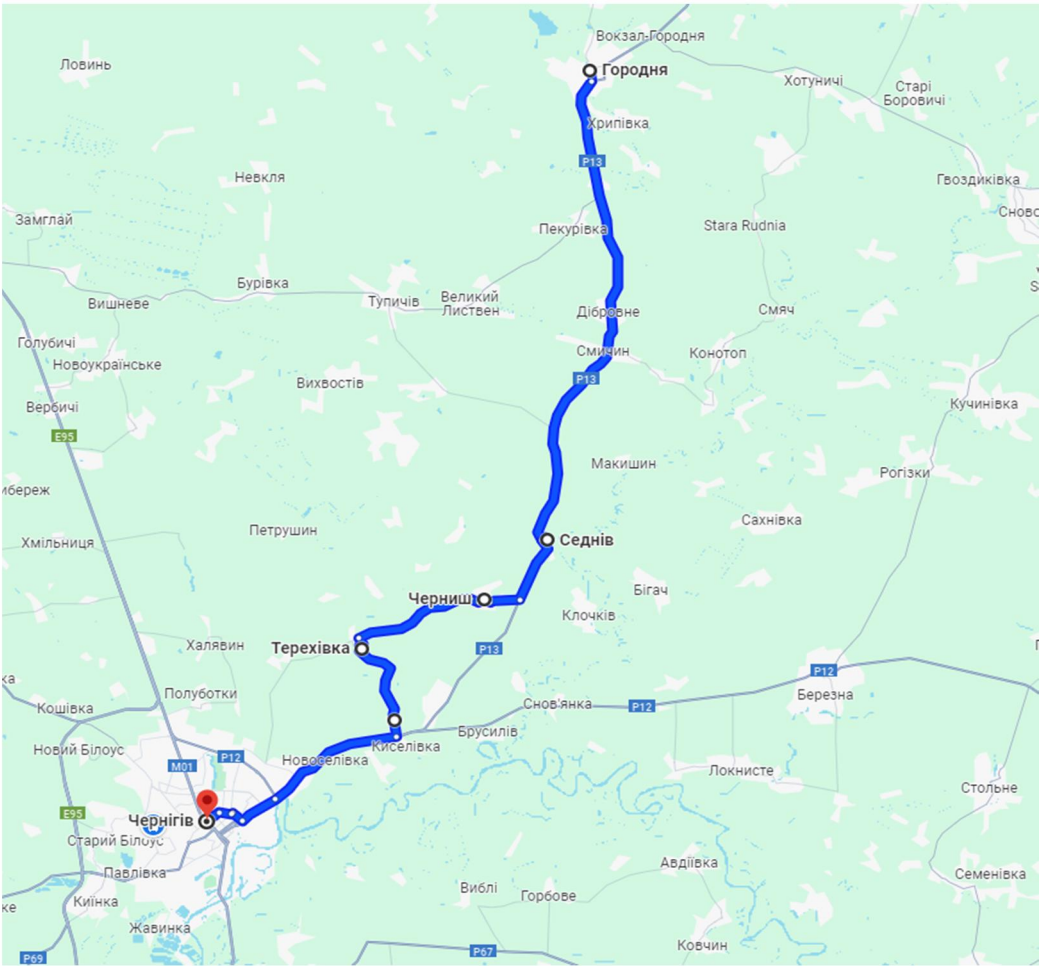
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка з 2022 р. організовує проведення літньої етнографічної практики на тему «Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну». Організація усноісторичних досліджень на Чернігівщині була погоджена із завідувачем відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктором історичних наук, проф. О. Лисенком. Напрям дослідження, розробка опитувальників для респондентів обговорювалися й визначалися колегіально. Під час польових етнографічних досліджень улітку 2022 р. використовувалося два види опитувальників – для населених пунктів, які перебували під окупацією, і тих, що уникнули окупації, проте пережили агресію. Усноісторичні дослідження влітку 2023 р. були доповнені опитувальником для тимчасово переміщених мешканців, які опинилися в інших регіонах України чи за кордоном.

Загалом, у 2022–2023 рр. усноісторичні дослідження проводилися в населених пунктах Тупичівської, Козелецької, Новобілоуської, Київської, Михайло-Коцюбинської, Понорницької, Ічнянської, Бахмацької, Менської, Холминської, Новгород-Сіверської, Коропської, Любецької, Ріпкинської територіальних громад. Крім того, зібрано свідчення жителів Чернігова й тимчасово переміщених осіб за кордоном. Отримана інформація була представлена викладачами та студентами на численних наукових конференціях й оприлюднена в наукових виданнях[1].

[1] Дорохіна Т., Коваленко О. Організація роботи студентів з різновіковими групами населення під час етнографічної практики в умовах воєнного стану. *Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Шлях до серця дитини в*

Улітку 2023 р. особливу увагу було приділено Седнівській територіальній громаді Чернігівського р-ну Чернігівської обл., до складу якої входить с. Черниш.

24 лютого 2022 р. місцеві мешканці прокинулися від гучних вибухів, жахливого гулу техніки, яка рухалася від кордонів з Росією та Білоруссю. Жителька с. Черниша пані Тетяна поділилася спогадами про перший день повномасштабного вторгнення: «О 4-20 я почула вибухи… Зразу подумала – війна!» Перша реакція збігалася майже в усіх респонденток – вони телефонували дітям… Пані Тетяна «зайшла в інтернет, прочитала в мережі заступника голови селищної ради Олексія Барановського про події та зателефонувала йому. “Так. Це війна! Заходять руські…” – сказав він»[2].

Увесь день 24 лютого люди були в стані очікування – «що буде далі?» Телефонували рідним та друзям, дивилися телевізор, читали інформацію в інтернеті. Жінки-керманички розповіли, що намагалися вирішувати якісь питання: староста с. Черниш пані Світлана була на лікарняному (хворіла на коронавірусну інфекцію), її чоловік як депутат Седнів-

травматичних ситуаціях життя: Електронний зб. мат. XII Міжнар. і XXIX Всеукр. педагогічних читань. Чернігів: НУЧК ім. Т. Шевченка, 2022. С. 67–69; Їх же. Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Збірник матеріалів круглого столу (м. Чернігів, 21–22 лютого 2023 р.).* Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2023. С. 28–32; Дорохіна Т., Коваленко О., Токарєв С. Мікроісторія війни: 36 діб окупації с. Тупичів на Чернігівщині. *Український історичний журнал.* 2023. № 4. (571). С. 25–42; Їх же. Під ворожим контролем: 36 днів тимчасової окупації с. Тупичів. *Україна модерна.* 2023. 26 вересня. URL: https://uamoderna.com/war/pid-vorozhym-kontrolem-36-dniv-tymchasovoi-okupatsii-sela-tupychiv/; Дорохіна Т., Токарев С. Етнографічна практика в Інституті історії: досвід та перспективи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка.* Чернігів, 2023. Вип. 24 (180). С. 157–168; Дорохіна Т., Коваленко О. Усна історія сьогодення: події російсько-української війни на Чернігівщині у 2022–2023 рр. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Мат. VI Міжнар. наук. конф. 8–9 грудня 2023 р.* Суми, 2024. С. 89–92; Дорохіна Т., Кнуренко Д. Чернігівський хлібокомбінат № 2: історія та сучасність. *Сіверянський літопис.* 2024. № 1. С. 60–68.

[2] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.

ської селищної ради поїхав у с-ще Седнів, щоб отримати рекомендації від голови Седнівської територіальної громади; завідувачка філії Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського «Садиба Лизогубів» пані Тетяна зателефонувала підлеглим, надала вказівки щодо збереження музейного майна, обмінялися думками з директором Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського С. Лаєвським.

Оборонних боїв за село не було, але в перший день, за свідченнями кількох респондентів, прибула мобільна група ЗСУ на квадроциклах і обстріляла ворогів із автоматів[3].

Окупація села розпочалася зранку 25 лютого[4]: «Стояв неймовірний гуркіт техніки. Було таке враження, що рухається її тьма». Хвилювання в людей було неймовірне. Пані Тетяна поділилася спогадами: «Боже, думала, куди вони їдуть? Може, у Чернігів, а там же донька, онуки на Бобровиці»[5]. Спочатку в Черниш зайшла розвідка, а вже під вечір розпочався активний рух воєнної техніки.

До с. Черниша техніка прямувала кількома дорогами: ґрунтовою дорогою за с-щем Седневом (близько 2 км), яка повертала до Черниша, в'їзд до села був у районі Слободи (місцева назва); центральною дорогою, яка на в'їзді розділялася на два шляхи – один ішов прямо до центру села, а інший – через поворот направо й далі через село на виїзд. Зустрічалася воєнна техніка в одному місці – на виїзді в бік с. Терехівки, яке знаходиться на відстані близько 18 км від Чернігова. Цей шлях був особливо важливий для ворога, оскільки міст на трасі Городня–Чернігів через р. Замглай ЗСУ підірвали.

У районі сільського магазину ворогів зустрів «советский офицер», місцевий колаборант, який кричав: «Правильно идете, дорога на Чернигов» і т. п. Наступного дня місцеві хлопці його добряче «відгамселили» і, наляканий, він пішки пішов до Чернігова, але пізніше повернувся.

У с. Черниші росіяни розмістилися у двоповерховому адміністративному приміщенні, порожніх домівках, школі та на крохмальному заводі. На всіх в'їздах і виїздах із села були облаштовані блок-пости. На них, окрім чергових, розміщалися снайпери, серед яких були й жінки. Снайпери сиділи й на дахах адмінприміщення та школи, стояли на перехрестях доріг. Щодня воєнна техніка ворога (БМП, БТР та САУ) рухалася селом у бік с. Терехівки, їздила по селу тощо. Усе це наводило на людей страх та хвилювання.

Місцеві жителі з гордістю розповідали, як рахували ворожу техніку й передавали інформацію до ЗСУ. Пані Тетяна зазначила: «Кожного дня спостерігала за рухом техніки з вікна свого будинку (видно центральний в'їзд у село), намагалася рахувати її кількість, а чоловік, працюючи у приватному господарстві на виїзді з с. Черниша у бік с. Терехівки, також збирав інформацію, щоб передавати у Чернігів». Ворог здогадувався про такі дії місцевих жителів, тому намагався «глушити» зв'язок у селі, для цього «поставили тарілку», «забирали телефони, сімки. ФСБ ходили по хатах з обшуками»[6].

Пані Тетяна розповіла: «На початку окупації, коли заїжджала велика кількість воєнної техніки, в один із днів ми помітили, що рашисти швидко тікають (повертаються назад). Техніка була переповнена ними, машини з хрестами швидко направлялися з боку Терехівки, через Черниш до Седнева. Знайомий з Чернігова по телефону розповів, що ворога під Черніговом добряче розбили, тому він розгублено тікає. Односельці бачили, як багато трупів вигружали на околиці села у покинутому дворі»[7].

Зі спогадів пані Тетяни: «Один випадок я запам'ятала надовго. Ще коли був зв'язок, я отримала повідомлення від чернігівського журналіста: "Таня, ми до тебе на Любеч послали дрон, зустрічай". Я трохи розгубилася, не розуміла – при чому тут Любеч? Невдовзі розпочалася стрільба поруч з нами, вороги збили наш дрон. Коли ми з цим журналістом пізніше зустрілися в Чернігові, то він розповів, що вимушений був щось невідповідне написати в повідомленні, то ж написав Любеч. Надалі були ще випадки, коли наші дрони літали над Чернишем, їх розстрілювали, ми знаходили уламки в себе на подвір'ї.

Сьогодні, спілкуючись з друзями, я завжди розповідаю, як мені було приємно в умовах окупації приймати дзвінки від моїх колег, авторитетних для мене людей – О.Б. Коваленка, С.Л. Лаєвського та ін. Це був "ковток свіжого повітря", вони підбадьорювали, дарували надію»[8].

Респонденти розповіли про обшуки домівок, крадіжки (годинники, телефони, самогон, сало та ін.), пропозиції обміняти на самогон продукти харчування. «Одного разу до нас у двір з обшуком зайшло 6 рашистів. Двоє пішли по хлівах, у погреб, двоє навколо будинку ходили, а двоє зайшли в будинок. Чоловік був у дворі, а я знаходилася в хаті. Перше пи-

[3] Респонденти С.Г. Кириєнко, В. Кононенко, с. Черниш.
[4] Респондентка С.М. Апанасенко, староста Старостинського округу.
[5] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[6] Респондентка С.М. Апанасенко, староста Старостинського округу.
[7] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[8] Там само.

тання було про телефон … Я намагалася пояснити, що ми незабезпечена родина, телефон старий пошкодився, його відвезли до Чернігова – тепер ні телефона, ні зв'язку. Здалося, що повірили, бо більше про телефон не питали, а оглядали кімнати. На щастя, не знайшли рушниці чоловіка …

На подвір'ї рашист звернувся до чоловіка: "Я русский офицер, мне ничего нельзя у вас брать, я только осматриваю дворы", але потім він побачив два велосипеди в гарному стані і хотів один забрати. Чоловік зміг його умовити залишити, пояснюючи, що вони дуже потрібні йому й дружині»[9].

Найбільші проблеми, на які вказують респонденти, були пов'язані зі зв'язком та електропостачанням. Коли зникло світло, розпочалися проблеми з холодильниками: продукти, що в них зберігалися, необхідно було терміново використовувати або роздавати, із м'яса готували тушонку. Окупанти ввели комендантську годину, змушували людей пов'язувати на рукавах білі пов'язки, пояснюючи тим, що це була вказівка на належність до села. «Виходити з хати було страшно, боялася, щоб рашисти не почали стріляти, так як хата знаходилася у полі видимості блок-посту. Світло увечері також майже не включали – боялися. Домашнім господарством займалися засвітло, старалися не попадатися їм на очі … На нашому городі рашисти застрелили чиюсь собаку»[10].

Рашисти, які зайшли першими, звернулися до продавчині магазину, щоб вона віддала їм алкоголь та продукти. Наступні вирвали решітку й винесли все, що залишилося в магазині. Така ж ситуація була з фельдшерсько-акушерським пунктом – зайшли й забрали всі медикаменти.

Пані Тетяни розповіла: «Проблеми у нас були з ліками … Чоловік приносив мені свіжу воду і "лікував" нею, коли мені було погано (я мала проблеми зі здоров'ям) … Мабуть, я вірила, що це допомагає, і мені ставало краще»[11].

У селі були розташовані сховища Седнівського сільськогосподарського підприємства «ЛЕВОНА-С» – жодної картоплини ворог не залишив… У місцевого фермера забрали свиней, кіз, овечок, молоко.

Окупанти, які жили на тракторному стані, порозбирали техніку на запчастини, позливали пальне та організували ремонт своєї техніки.

На в'їзді до села рашисти поставили машину з гуманітаркою, пропонували її усім бажаючим. Бажаючих було набагато менше, ніж вони розраховували. Траплялися випадки, коли рашисти розвозили продукти по домівках немічним людям[12].

Продуктів у більшості людей вистачало. Поки було борошно, пекли хліб. Місцеві підприємці роздавали безкоштовно борошно, молоко, олію. Взаємодопомогу та взаємопідтримку відзначають усі респонденти: «якщо у когось не було їжі – пропонували»[13], «у соседа был генератор, и мы ходили к нему заряжать телефоны»[14], «я хліб пекла на шість сімей»[15] тощо.

Респонденти, яким довелося спілкуватися з рашистами, розповіли, що конфліктних ситуацій не було, вони говорили: «Не бійтеся нас, ви нам не треба, нам треба Київ»[16].

Репресій у селі не було. Розповіли про психічно хворого чоловіка з с. Клочкова, який був у с. Черниші, а пізніше його знайшли мертвим в лісі[17]. Багато респондентів розповідали про затриманого АТОшника, якого три дні тримали, проте згодом він повернувся додому. У селі жінка здійснила суїцид, чоловіку дозволили поховати її на кладовищі. Пізніше помер учитель музики, якого поховали на подвір'ї біля дому[18].

Руйнації с. Черниш не зазнало – згоріли дві «хати» під час обстрілів, від осколків загинуло кілька коней у приватному господарстві, «дороги угробили танками, у фермера баранів з'їли»[19].

Пані Тетяна зазначила: «1 квітня зранку на велосипедах ми поїхали на інший кінець села (на місце роботи чоловіка), стояв неймовірний гул техніки. По дорозі додому були здивовані, побачивши, як рашисти з усіх можливих доріг посунули на виїзд з Черниша. Пізніше ми дізналися, що русня залишає Чернігівщину. Розпочалося активне спілкування між односельцями. Село стало оживати, люди намагалися відновити активне заняття гос-

[9] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[10] Там само.
[11] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[12] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[13] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[14] Респондент В. Кононенко, с. Черниш.
[15] Респондент О. Ткач, с. Черниш.
[16] Респондент В. Кононенко, с. Черниш.
[17] Респондентка В. Уманець, с. Черниш.
[18] Респондентки С.М. Апанасенко, Т.С. Луговська, с. Черниш.
[19] Респонденти В. Уманець, С.Г. Кириєнко, с. Черниш.

подарством, городами … Декілька будинків рашисти замінували, про що вони попередили сусідів»[20].

Отже, 1 квітня російські війська залишили с. Черниш. Війна не закінчилася, проте настрій був у людей піднесений, переповнювала вдячність ЗСУ, волонтерам: «Не вірилося, що ми залишилися живі, не могли осягнути свого щастя»[21].

До с. Черниш підприємці почали звозити продукти, насіння різного призначення тощо. Розпочала надходити гуманітарна допомога з Чернігова.

«З квітня я їхала на підводі до Седнева, з обуренням дивилася на весь той бруд, який рашисти залишили після себе з усіх боків шляху Черниш–Седнів … Кінь боявся будь-якої техніки, яка їхала назустріч чи обгоняла …

На полі працювали наші сапери. Бачила, яка велика кількість снарядів стирчала з землі. Коли поверталися додому, то бачили "гори" снарядів, які сапери винесли на обочини дороги. Дякуючи саперам, люди мали можливість обробляти землі ... Страшно було, коли трактори виходили у поле, проте жодного трагічного випадку не сталося»[22].

Інформація, зібрана під час етнографічної практики, дозволила простежити перебіг подій російсько-української війни в окремому населеному пункті, дослідити повсякденне життя його мешканців, з'ясувати емоційно-психологічний стан та особливості поведінки людей, їхні реакції на вжиті окупантами заходи, дезінформацію та фейкові повідомлення, відзначити прояви взаємодопомоги та взаємопідтримки односельців. Окупація налаштувала людей на любов до своєї великої та малої Батьківщини, на відмову від російського культурного продукту, перехід до Православної Церкви України. Один із респондентів влучно підсумував: «Окупація показала, хто є хто»[23].

References

Dorokhina, T., Kovalenko, O. (2022). Orhanizatsiia roboty studentiv z riznovikovymy hrupamy naselennia pid chas etnohrafichnoi praktyky v umovakh voiennoho stanu [Organisation of students' work with different age groups during ethnographic practice under martial law]. Chernihiv, Ukraine.

Dorokhina, T., Kovalenko, O. (2023). Usni istorychni dzherela pro povsiakdenne zhyttia meshkantsiv Chernihivshchyny pid chas rosiiskoi ahresii [Oral history sources about the everyday life of Chernihivshchyna residents during the Russian aggression]. Kyiv, Ukraine.

Dorokhina, T., Kovalenko, O., Tokariev, S. (2023). Mikroistoriia viiny: 36 dib okupatsii s. Tupychiv na Chernihivshchyni [Microhistory of the War: 36 days of occupation of Tupychiv village in Chernihivshchyna]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, 4 (571)*, С. 25–42.

Dorokhina, T., Kovalenko, O., Tokariev, S. (2023). Pid vorozhym kontrolem: 36 dniv tymchasovoi okupatsii s. Tupychiv [Under enemy control: 36 days of temporary occupation of Tupychiv village].

Dorokhina, T., Tokariev, S. (2023). Etnohrafichna praktyka v Instytuti istorii: dosvid ta perspektyvy [Ethnographic practice at the Institute of history: experience and perspectives]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» im. T. Shevchenka – Bulletin of the T. Shevchenko national university «Chernihiv collegium», 24 (180)*, С. 157–168. Chernihiv, Ukraine.

Dorokhina, T., Kovalenko, O. (2024). Usna istoriia sohodennia: podii rosiisko-ukrainskoi viiny na Chernihivshchyni u 2022–2023 rr. [Oral history of the present: events of the Russian-Ukrainian war in Chernihivshchyna in 2022–2023]. Sumy, Ukraine.

Dorokhina, T., Knurenko, D. (2024). Chernihivskyi khlibokombinat № 2: istoriia ta suchasnist [Chernihiv bakery № 2: history and modernity]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 1 (175)*, P. 60–68.

Дорохіна Тамара Федорівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії, археології та краєзнавства Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. Лазаревського, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка (просп. Миру, 13, м. Чернігів, 14021, Україна).

Dorokhina Tamara – candidate of historical sciences, docent of the department of history, archeology and local history of the A. Lazarevsky educational and scientific institute of history and socio-humanitarian disciplines at the T. Shevchenko National university «Chernihiv collegium» (13 Peace Av., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: tamara-turenok@ukr.net

Коваленко Олександр Борисович – кандидат історичних наук, професор кафедри історії, археології України та краєзнавства Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін ім. О. Лазаревського, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Шевченка, голова Чернігівської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (просп. Миру, 13, м. Чернігів, 14021, Україна).

[20] Респондентка Т.С. Луговська, с. Черниш.
[21] Там само.
[22] Там само.
[23] Респондент В. Кононенко, с. Черниш.

Kovalenko Oleksandr – candidate of historical sciences, professor of the department of history, archaeology of Ukraine and local history of the O. Lazarevsky institute of history and social-humanitarian disciplines, at the T.G. Shevchenko National university «Chernigiv Collegium», head of the Chernihiv regional organisation of the National union of local history of Ukraine (13 Peace Av., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: olexkov@ukr.net

CHERNYSH VILLAGE IN TEMPORARY CONDITIONS OF RUSSIAN OCCUPATION OF 2022 (ACCORDING TO THE DATA OF ORAL HISTORICAL RESEARCH)

The purpose of the article *is to reproduce events that took place in the village Chernysh in Chernihivshchyna during the period of temporary Russian occupation from February 25 to April 1, 2022, to find out the attitudes and behavior of the local population.* ***The methodological basis*** *of the research is the principles of historicism, analysis, synthesis, comparison, objective and unbiased processing of oral history testimonies of respondents.* ***The scientific novelty*** *consists in the involvement of oral historical sources, based on which the emotional and psychological state of the population, characteristics of people's behavior, their reaction to measures of occupiers, and the main strategies and ways of survival of villagers during the active phase of hostilities were clarified. Fixation and generalization of factual material can be useful in forming the source base and historiographic background for writing generalizing works on the history of the Russian-Ukrainian war.* ***Conclusions****. The article reproduces the course of the Russian offensive on Chernihivshchyna, explains the situation in the village of Chernysh; tactics and strategy of invaders were characterized, damages caused to the industrial and socio-cultural infrastructure of the village, and farms of local residents were determined. At the same time, the patriotic elation of people, their solidarity and mutual assistance, which affected the mood of residents in conditions of temporary occupation by the enemy, was witnessed.*

Key words: *Russian-Ukrainian war, temporary occupation, oral history, Chernihivshchyna, village Chernysh.*

Дата подання: 25 березня 2024 р.
Дата затвердження до друку: 10 липня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Дорохіна, Т., Коваленко, О. Село Черниш в умовах тимчасової російської окупації 2022 р. (за даними усноісторичних досліджень). *Сіверянський літопис.* 2024. № 4. С. 173–178. DOI: 10.58407/litopis.240417.

Цитування за стандартом APA

Dorokhina, T., Kovalenko, O. (2024). Selo Chernysh v umovakh tymchasovoi rosiiskoi okupatsii 2022 r. (za danymy usnoistorychnykh doslidzhen) [Chernysh village in temporary conditions of Russian occupation of 2022 (according to the data of oral historical research)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 4*, P. 173–178. DOI: 10.58407/litopis.240417.